

Wojciech Jaworski

TOWARZYSTWA ŚPIEWACZE W KRÓLESTWIE POLSKIM (1859–1914)

Abstrakt

SINGERS' ASSOCIATIONS IN THE KINGDOM OF POLAND
IN THE YEARS 1859–1914

The article presents singers' associations, which existed in the Kingdom of Poland in the second half of the 19th century. In particular, issues such as legal base for their functioning, chronology of their establishment, distribution and the socio-professional structure are discussed. The research was based on original, hitherto rarely-used, sources. At least 78 such associations were called to life in the discussed time period, with 58 (74%) being located in the Piotrków gubernia.

Słowa kluczowe: Królestwo Polskie, XIX wiek, organizacje społeczne, towarzystwa śpiewacze.

Key words: Polish Kingdom, Nineteenth century, Social Associations, Singers' associations.

Dzieje legalnych stowarzyszeń śpiewaczych w Królestwie Polskim nie były dotychczas przedmiotem całościowych badań naukowych. Jedynie organizacje działające w Łodzi, Warszawie i guberni kaliskiej doczekały się opracowań o różnym stopniu zaawansowania. Alfons Pellowski przedstawił towarzystwa śpiewacze istniejące w Łodzi do końca I wojny światowej¹, a Mirosław Jaskulski wymienił różnego rodzaju organizacje kulturalne działające w tym mieście². Obaj autorzy pominieli jednak część stowarzyszeń. Historię Warszawskiego Towarzystwa Śpiewaczego „Lutnia” opracowała naukowo Irena Chomik³. Życie

---

¹ A. Pellowski, *Kultura muzyczna Łodzi do roku 1918*, Łódź 1994.

² M. Jaskulski, *Stowarzyszenia kulturalne. Przyczynek do dziejów aktywności łódzian w latach 1824–1914*, „Miscellanea Łódzkie” 1993, nr 1.

³ I. Chomik, *Warszawskie Towarzystwo Śpiewacze „Lutnia” w latach 1886–1914*, [w:] *Szkice o kulturze muzycznej XIX w.*, red. Z. Chechlińska, Warszawa 1971.

muzyczne w stolicy Królestwa Kongresowego ukazali w licznych opracowaniach popularnonaukowych Andrzej⁴ i Irena⁵ Spózowie. Przedsięwzięcia kulturalne w miastach guberni kaliskiej przedstawił w kilku opracowaniach Andrzej Tomaszewicz⁶. Nieliczne z towarzystw działających na pozostałym obszarze Kongresówki były wzmiankowane w literaturze.

Organizacje kulturalne, w tym śpiewacze, w Królestwie Polskim były legalizowane początkowo przez ministra spraw wewnętrznych Cesarstwa Rosyjskiego. W działaniach tych pośredniczyli właściwi gubernatorzy i namiestnik Królestwa Polskiego, a od 1874 r. generał-gubernator warszawski. W 1906 r. kompetencje ministra przejęły powstałe wówczas urzędy gubernialne do spraw stowarzyszeń i związków. Stan zachowania źródeł archiwalnych determinuje możliwości ukazania tematu. Nie zachowały się akta wytworzone w byłych urzędach gubernialnych w Suwałkach, a szczerkowo w Płocku, oraz Kancelaria Generał-Gubernatora Warszawskiego. Nie został dotychczas opracowany Wydział Administracyjny Rządu Gubernialnego Warszawskiego, co uniemożliwia wyczerpujące przedstawienie organizacji legalizowanych do 1906 roku. Średni stan zachowania prezentują akta wytworzone w urzędach gubernialnych w: Chełmie, Kaliszu, Kielcach, Łomży, Radomiu i Siedlcach, a najlepszy w Lublinie, Piotrkowie Trybunalskim oraz Warszawie po 1906 roku⁷.

Pierwsze legalne towarzystwa śpiewacze w Królestwie Polskim powstały z inicjatywy Niemców w wyniku przekształcenia chórów kościelnych działających w parafiach ewangelicko-augsburskich w guberni piotrkowskiej. Istniało w nich pojęcie członkostwa łączące się z prawami i obowiązkami, a także wybieralny zarząd.

⁴ A. Spóz, *Instytucje muzyczne Warszawy w drugiej połowie XIX w.*, [w:] *Kultura muzyczna Warszawy drugiej połowy XIX wieku*, red. A. Spóz, Warszawa 1980; idem, *Warszawskie Towarzystwo Muzyczne*, [w:] *Kultura...*; idem, *Warszawskie Towarzystwo Muzyczne 1871–1971*, Warszawa 1971.

⁵ I. Spóz, *Amatorski ruch muzyczny w Warszawie w drugiej połowie XIX w.*, [w:] *Kultura...*; eadem, *Towarzystwo Śpiewacze „Lutnia” im. Piotra Muszyńskiego w Warszawie 1886–1986*, Warszawa 1988.

⁶ A. Tomaszewicz, *Prowincjonalne towarzystwa muzyczne w guberni kaliskiej w latach 1896–1914*, „Rocznik Kaliski”, t. 21, 1988; idem, *Życie kulturalne ośrodków miejskich guberni kaliskiej w latach zaborów*, Sieradz 1998; idem, *Życie teatralne i muzyczne Wielunia w latach zaborów (do 1914 roku)*, „Sieradzki Rocznik Muzealny”, t. 9, 1993–1994; idem, *Życie teatralne Konina w latach zaborów*, „Rocznik Koniński”, t. 9, 1981; idem, *Życie teatralne Sieradza w latach zaborów do 1914 roku*, „Sieradzki Rocznik Muzealny”, t. 3, 1986.

⁷ Źródła archiwalne do artykułu zgromadzono w części ze środków finansowych Komitetu Badań Naukowych w ramach projektu *Przemiany legalnego życia społecznego w Królestwie Polskim w latach 1864–1914* realizowanego w latach 1999–2002, grant nr 1 H01G 035 17. Wobec obowiązywania w Królestwie Kongresowym w badanym okresie kalendarza juliańskiego zastosowano podwójną datację, uwzględniając kalendarz gregoriański. Występujące nazwy miejscowości mają obecne brzmienie, a te, które nie były siedzibą władz gubernialnych lub powiatowych, zostały uzupełnione o informację o położeniu w ówczesnym powiecie.

19/31 października 1859 r. zalegalizowano Towarzystwo Chóru Kościelnego przy Parafii Ewangelicko-Augsburskiej pod wezwaniem św. Trójcy w Łodzi. W 1895 r. skupiało ono 88 Niemców. Ponieważ stowarzyszenie nie posiadało statutu, w 1903 r. członkowie pod przywództwem pastora wnieśli jego projekt wzorowany na organizacji działającej w kolonii Radogoszcz (powiat łódzki, obecnie dzielnica Łodzi), który został zatwierdzony 14/27 stycznia 1904 roku⁸. Statut Towarzystwa Śpiewaczego „Polihymnia” przy Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w osadzie Aleksandrów Łódzki (powiat łódzki) zatwierdzono 3/15 grudnia 1882 r.⁹, a Towarzystwa Chóru Kościelnego Przy Parafii Ewangelicko-Augsburskiej pod wezwaniem św. Jana w Łodzi 15/27 kwietnia 1887 roku. W 1895 r. należało do drugiego chóru łódzkiego 99 członków¹⁰. W latach 1867–1889 działał legalnie Chór Kościelny „Harmonia” w Tomaszowie Mazowieckim (powiat brzeziński), który zlikwidowano z powodu braku członków¹¹.

Pierwszym niezwiązanym z parafiami chórem było Łódzkie Towarzystwo Śpiewacze (Lodzer Männes Gasangverein) zalegalizowane 14/26 maja 1882 roku. Chór działał już wcześniej nielegalnie. W roku powstania stowarzyszenie zrzeszało 300 osób, a w 1895 r. – 170. Z powodu dużej liczby członków za zgodą gubernatora 17/29 września 1883 r. powstał jego oddział w mieście. Na czele zarządu organizacji w 1895 r. stał L.T. Neumann, a w 1903 r. – przemysłowiec Wilhelm Beek. Jednak i to nie zaspakajało istniejących potrzeb w tym względzie. Niemcy w 1885 r. próbowali utworzyć towarzystwo miłośników śpiewu, w 1886 r. towarzystwa śpiewacze „Adonis”, „Eunomia”, „Frozin” i „Nadzieja”, a w 1887 r. „Concordia”. Gubernator odmówił prośbom, uznał bowiem, że w mieście działały już dwa chóry kościelne i świeckie¹². Negatywny stosunek władz gubernialnych do inicjatyw Niemców łódzkich był podyktowany gwałtownym pogorszeniem się stosunków rosyjsko-niemieckich po 1879 r. na tle rywalizacji na Bałkanach, a także chęcią ograniczenia liczby nadzorowanych organizacji społecznych.

Z inicjatywy Niemców i Polaków 20 sierpnia/1 września 1886 r. zatwierdzono statut Towarzystwa Śpiewaczego w Tomaszowie Mazowieckim. Rozpoczęło ono działalność 23 grudnia 1886 r./4 stycznia 1887 r., ale już 5/17 maja

⁸ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (AGAD), Kancelaria General-Gubernatora Warszawskiego (KGGW), sygn. 1869; Archiwum Państwowe w Łodzi (APŁódź), Rząd Gubernialny Piotrkowski (RGP) – Wydział Administracyjny (Adm), sygn. 5997, 6928.

⁹ AGAD, KGGW, sygn. 2803; APŁódź, RGP-Adm, sygn. 5104.

¹⁰ AGAD, KGGW, sygn. 2803; APŁódź, RGP-Adm, sygn. 5629, 5997; APŁódź, Rząd Gubernialny Piotrkowski-Kancelaria Prezydiarna (RGP-Prez), sygn. 294; A. Pellowski, *Kultura...*, s. 220. Autor podaje jako datę powstania chóru 1897 rok.

¹¹ APŁódź, RGP-Adm, sygn. 5629; APŁódź, RGP-Prez, sygn. 926.

¹² AGAD, KGGW, sygn. 2803; APŁódź, RGP-Adm, sygn. 5075, 5997, 7017; APŁódź, RGP-Prez, sygn. 294; M. Jaskulski, *Stowarzyszenia...*, s. 67; A. Pellowski, *Kultura...*, s. 188; S. Pytlas, *Łódzka burżuazja przemysłowa w latach 1856–1914*, Łódź 1994, s. 242.

1887 r. zostało zamknięte przez generał-gubernatora warszawskiego z powodu prowadzonej przez członków działalności antypaństwowej¹³.

Samodzielnie Polacy, głównie urzędnicy prywatni i przedstawiciele wolnych zawodów, pod przywództwem nauczyciela śpiewu Piotra Maszyńskiego prowadzili starania o powołanie do życia chóru w stolicy Kongresówki. Statut Warszawskiego Towarzystwa Śpiewaczego „Lutnia” zarejestrowano 25 września/7 października 1886 roku. Jego członkowie dzielili się na czynnych (śpiewaków), rzeczywistych (wspierających finansowo) i honorowych. W 1887 r. do stowarzyszenia należało 49 członków czynnych i 206 rzeczywistych, w 1892 r. odpowiednio 142 i 432, w 1894 r. – 142 i 432, w 1897 r. – 161 i 364, a w 1904 r. – 189 i 300. Jego organami były zarząd, komisja rewizyjna i zgromadzenie członków. W 1886 r. powstał chór męski, a w 1892 r. chór żeński. Prezesami zarządu byli Adolf Peplowski (1886–1889), Julian Adam Świącicki (1890–1894) i ksiądz Mieczysław Woroniecki (1895–1906)¹⁴.

Na wzór warszawskiego stowarzyszenia śpiewaczego mieszczenie polscy z inicjatywy nauczyciela muzyki Feliksa Jarosińskiego doprowadzili do zarejestrowania 25 września/7 października 1890 r. Towarzystwa Miłośników Śpiewu Chóralnego „Kielecka Lutnia”¹⁵. Również polscy mieszczenie i przemysłowcy byli założycielami Towarzystwa Śpiewaczego „Lutnia” w Łodzi zalegalizowanego 21 marca/2 kwietnia 1892 roku. W 1892 r. zrzeszało ono 248 członków, w 1895 r. – 326, a w 1902 r. – 346. Pierwszym prezesem zarządu organizacji wybrano Konstantego Płacheckiego. W 1904 r. nastąpiła likwidacja chóru, a w jego miejsce utworzono orkiestrę i kółko teatralne¹⁶. Zmiany wiązały się z rozwojem amatorskiego ruchu śpiewaczego w Łodzi na początku XX wieku.

W Kongresówce obok towarzystw śpiewaczych także innego rodzaju organizacje kulturalne prowadziły działalność chóralną. Powstałe w 1870 r. z inicjatywy mieszczan i urzędników polskich, niemieckich i rosyjskich Warszawskie Towarzystwo Muzyczne od początku istnienia prowadziło chór¹⁷.

Śmierć cesarza Aleksandra III i objęcie tronu przez Mikołaja II w 1894 r. zakończyły okres ograniczania legalnego życia społecznego w Królestwie Polskim związany z represjami po powstaniu styczniowym i reakcyjnym charakterem rządów w Imperium Rosyjskim po zamordowaniu Aleksandra II. Rozpoczął

¹³ AGAD, KGGW, sygn. 1980; APŁódź, RGP-Adm, sygn. 5323, 6828.

¹⁴ Archiwum Państwowe w Kielcach (APKiel), Rząd Gubernialny Kielecki (RGK), sygn. 5390; APŁódź, RGP-Adm, sygn. 5646; I. Chomik, *Warszawskie...*, s. 168–174, 183, 189, 259, 262–263; I. Spóz, *Amatorski...*, s. 60; eadem, *Towarzystwo...*, s. 11–12.

¹⁵ APKiel, RGK, sygn. 5390.

¹⁶ AGAD, KGGW, sygn. 2013; APŁódź, RGP-Adm, sygn. 5646, 5997, 7195; Archiwum Państwowe w Radomiu (APRad), Kancelaria Gubernatora Radomskiego (KGR), sygn. 1027; M. Jaskulski, *Stowarzyszenia...*, s. 68; A. Pellowski, *Kultura...*, s. 167–168, 175, 176–177, 238–249; S. Pytlas, *Łódzka...*, s. 243.

¹⁷ A. Spóz, *Warszawskie...*, [w:] *Kultura...*, s. 45; idem, *Warszawskie...*, s. 24.

się okres regulowania zakładania i działalności organizacji społecznych różnych typów.

W Łódzkim Okręgu Przemysłowym na przełomie XIX i XX w. powstały z inicjatywy Niemców nowe kościelne stowarzyszenia chóralne. Towarzystwo Śpiewacze przy Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Pabianicach (powiat łaski) zarejestrowano 26 października/7 listopada 1895 roku. Wkrótce skupiało ono 24 członków¹⁸. Na obszarze tej parafii 27 kwietnia/9 maja 1900 r. zarejestrowano Towarzystwo Chóru Kościelnego Pabianickiej Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w kolonii Rokicie Nowe (powiat łódzki)¹⁹. W Pabianicach drugą organizacją tego typu utworzoną wówczas było Towarzystwo Chóru Kościelnego przy Domu Modlitwy „Braci Morawian”, którego statut, wzorowany na stowarzyszeniu w Tomaszowie Mazowieckim z 1897 r., zatwierdzono 18 lutego/3 marca 1902 roku. W latach 1902–1903 organizacja zrzeszała 47–49 osób, a na czele jej zarządu stał Karl Iler²⁰.

W powiecie łódzkim Niemcy utworzyli wówczas jeszcze 3 kościelne stowarzyszenia chóralne. Statut drugiego Towarzystwa Śpiewaczego „Emanuel” przy Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Aleksandrowie Łódzkim zatwierdzono 14/26 marca 1897 r.²¹, Chóru Śpiewaczego przy Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w osadzie Konstantynów Łódzki 20 listopada/2 grudnia 1899 r.²² oraz Towarzystwa Ewangelickiego Chóru Kościelnego w Radogoszczy 27 kwietnia/9 maja 1900 roku²³.

Od 1890 r. Niemcy zabiegali o zatwierdzenie statutu Towarzystwa Chóru Kościelnego Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Tomaszowie Mazowieckim, które nastąpiło dopiero 18/30 września 1897 roku²⁴. Wzorując się na jego statucie na przełomie 1905 i 1906 r. próbowano zarejestrować towarzystwo chóru kościelnego parafii ewangelicko-augsburskiej w Kole²⁵.

Wśród założycieli i członków wymienionych stowarzyszeń chóralnych dominowali fabrykanci, rzemieślnicy i kupcy. Ważną rolę w ich powstaniu odegrali pastory miejscowych parafii ewangelickich. W większości organizacje powstały w wyniku przekształcenia wcześniej działających chórów kościelnych.

Statut towarzystwa „Lutnia” w Warszawie stał się wzorem dla polskich świeckich stowarzyszeń chóralnych w Królestwie Kongresowym zakładanych

¹⁸ APŁódź, RGP-Adm, sygn. 5997.

¹⁹ APŁódź, RGP-Prez, sygn. 525.

²⁰ AGAD, KGGW, sygn. 2803; APŁódź, RGP-Adm, sygn. 6481; APŁódź, RGP-Prez, sygn. 294.

²¹ AGAD, KGGW, sygn. 2803.

²² APŁódź, RGP-Adm, sygn. 6300.

²³ AGAD, KGGW, sygn. 1869; APŁódź, RGP-Prez, sygn. 606.

²⁴ AGAD, KGGW, sygn. 2590, 2803; APŁódź, RGP-Adm, sygn. 5629, 6481; APŁódź, RGP-Prez, sygn. 294.

²⁵ AGAD, KGGW, sygn. 2590; APŁódź, Kancelaria Gubernatora Kaliskiego (KGKal), sygn. 1137.

na przełomie XIX i XX wieku. W 1893 r. mieszczenie rozpoczęli starania o zalegalizowanie Towarzystwa Śpiewaczego „Lutnia” w Radomiu, które nastąpiło 22 grudnia 1895 r./3 stycznia 1896 roku. W 1896 r. powstał chór męski, w 1898 r. żeński, a w 1899 r. orkiestra. W 1901 r. organizacja zrzeszała 264 członków. W 1906 r. organizację przekształcono w Towarzystwo Muzyczno-Dramatyczne „Lutnia” rozszerzając jego zakres działania²⁶. Na przedmieściu Ostrowca Świętokrzyskiego we wsi Karolinów (powiat opatowski) Towarzystwo Śpiewacze „Lutnia” zarejestrowano 14/27 lutego 1901 roku²⁷.

W guberni piotrkowskiej utworzono 5 świeckich organizacji chóralnych. Towarzystwo Śpiewacze w Zgierzu (powiat łódzki) zatwierdzono 4/16 sierpnia 1898 r.²⁸, Pabianickie Towarzystwo Śpiewacze 18/30 września 1899 r.²⁹, Rzemieślnicze Towarzystwo Śpiewu Chóralnego „Lira” w Łodzi 10/22 grudnia 1900 r.³⁰, Częstochowskie Towarzystwo Śpiewacze „Lutnia” 12/24 listopada 1900 r.³¹ oraz Towarzystwo Śpiewacze w Tomaszowie Mazowieckim 11/24 lipca 1903 roku³². Chóry w Pabianicach i Zgierzu skupiały Niemców, a pozostałe Polaków. Do chóru łódzkiego w 1901 r. należało 205 członków i w 1904 r. – 360, a do pabianickiego w latach 1900–1903 od 82 do 97.

W guberni płockiej Towarzystwa Śpiewacze „Lutnia” zarejestrowano w Mławie 16/28 października 1900 r. oraz w Sierpcu 4/17 marca 1904 roku. Powstały one z inicjatywy mieszczaństwa polskiego³³.

W Warszawie w 1899 r. powstało Towarzystwo Śpiewacze Urzędników Kolei Warszawsko-Wiedeńskiej³⁴. Poza stolicą Kongresówki w guberni warszawskiej założono 4 organizacje chóralne. W osadach powiatu błońskiego Towarzystwa Śpiewacze zalegalizowano w Grodzisku Mazowieckim 27 października/9 listopada 1901 r.³⁵ i Żyrardowie 19 maja/1 czerwca 1902 roku³⁶. Statut Towarzystwa

²⁶ AGAD, KGGW, sygn. 1991, 2803, 7200; APRad, KGR, sygn. 1027; APRad, Urząd Gubernialny Radomski do spraw Stowarzyszeń i Związków (UGRds.Stow), sygn. 2, 10; D. Kołano, *Życie teatralne Radomia w latach 1811–1915*, Radom 1996, s. 84–85.

²⁷ AGAD, KGGW, 2803; APRad, UGRds.Stow, sygn. 10.

²⁸ AGAD, KGGW, sygn. 2061, 2803; APŁódź, RGP-Prez, sygn. 294.

²⁹ AGAD, KGGW, sygn. 2803; APŁódź, RGP-Adm, sygn. 6185; APŁódź, RGP-Prez, sygn. 294.

³⁰ AGAD, KGGW, sygn. 2803; APŁódź, RGP-Prez, sygn. 294; M. Jaskulski, *Stowarzyszenia...*, s. 68; A. Pellowski, *Kultura...*, s. 152, 180, 177–178, 238.

³¹ AGAD, KGGW, sygn. 2803; APŁódź, RGP-Adm, sygn. 6094; APŁódź, RGP-Prez, sygn. 294; J. Górecki, *Z dziejów stowarzyszeń w Częstochowie na początku XX wieku*, „Almanach Częstochowy” 1999, s. 133; J. Jelonek, *Z dziejów życia muzycznego w Częstochowie*, Częstochowa 1995, s. 39, 42.

³² AGAD, KGGW, sygn. 1980; APŁódź, RGP-Adm, sygn. 5323, 6828.

³³ AGAD, KGGW, sygn. 2002, 2803.

³⁴ A. Spóz, *Instytucje...*, s. 36; I. Spóz, *Amatorski...*, s. 60.

³⁵ AGAD, KGGW, sygn. 2003, 2020, 2803; Archiwum Państwowe w Warszawie (APWar), Warszawski Gubernialny Urząd do spraw Stowarzyszeń (WGUds.Stow), sygn. 523.

³⁶ AGAD, KGGW, sygn. 2803; APWar, WGUds.Stow, sygn. 523, 563.

Miłośników Śpiewu Chóralnego „Lutnia” w Łowiczu zarejestrowano 17/30 maja 1903 r.³⁷, a Towarzystwa Śpiewaczego w Mińsku Mazowieckim 22 czerwca/5 lipca 1904 roku³⁸. Założycielami stowarzyszeń byli Polacy, z wyjątkiem żyrodowskiego utworzonego przez Niemców.

We wschodniej części Królestwa Polskiego na początku XX w. tylko w Suwałkach zarejestrowano Towarzystwo Śpiewacze „Lutnia” 8/21 marca 1904 roku³⁹.

Jednak w wielu przypadkach podania założycieli świeckich stowarzyszeń śpiewaczych natrafiały na opór generał-gubernatora warszawskiego, od którego decyzji zależało skierowanie spraw do legalizującego je ministra spraw wewnętrznych. W latach 1892–1898 Polacy wykonujący wolne zawody próbowali założyć towarzystwo śpiewacze „Lutnia” w Piotrkowie Trybunalskim⁴⁰, w latach 1902–1903 mieszcianie polscy – towarzystwo śpiewacze „Lutnia” w Pabianicach⁴¹ i w latach 1902–1903 polscy urzędnicy kolejowi – towarzystwo śpiewaczo-muzyczne „Cytra” w osadzie Koluszki (powiat brzeziński)⁴². W Łodzi w 1903 r. Niemcy chcieli zalegalizować towarzystwo śpiewacze „Harmonia”⁴³, rosyjsko-niemieckie towarzystwo śpiewacze „Lidertafel”⁴⁴ i towarzystwo śpiewacze „Śpiewaczy Wieniec (Krań)”⁴⁵, a wyznawcy judaizmu w latach 1900–1906 – żydowskie towarzystwo śpiewacze „Hazomir”⁴⁶. W 1903 r. właściciele drukarni chcieli utworzyć kółko śpiewacze pracowników przemysłu drukarskiego w Warszawie⁴⁷, polscy oraz niemieccy robotnicy i urzędnicy fabryki celulozy – towarzystwo śpiewu chóralnego we Włocławku⁴⁸, a mieszcianie polscy – towarzystwo śpiewacze „Pieśń” w osadzie Aleksandrów Kujawski (powiat niezawski)⁴⁹ i towarzystwo chóru amatorskiego „Lira” w osadzie Jędrzejów⁵⁰. Wydaje się, że władze państwowe nie chciały rejestrować zbyt wielu organizacji mogących naruszać porządek i bezpieczeństwo publiczne. Zmuszałoby to admi-

³⁷ AGAD, KGGW, sygn. 2803; APWar, WGUds.Stow, sygn. 736.

³⁸ AGAD, KGGW, sygn. 2003, 2803.

³⁹ AGAD, KGGW, sygn. 1991, 2803.

⁴⁰ APŁódź, RGP-Adm, sygn. 5757.

⁴¹ AGAD, KGGW, sygn. 1840; APŁódź, RGP-Adm, sygn. 6898.

⁴² AGAD, KGGW, sygn. 2013; APŁódź, RGP-Adm, sygn. 6942.

⁴³ AGAD, KGGW, sygn. 2328; APŁódź, RGP-Adm, sygn. 7025; M. Jaskulski, *Stowarzyszenia...*, s. 65–66.

⁴⁴ AGAD, KGGW, sygn. 2240, 2328; APŁódź, RGP-Adm, sygn. 7017; idem, *Stowarzyszenia...*, s. 67–68.

⁴⁵ AGAD, KGGW, sygn. 2328; APŁódź, RGP-Adm, sygn. 7195; idem, *Stowarzyszenia...*, s. 65–66.

⁴⁶ AGAD, KGGW, sygn. 2461; APŁódź, RGP-Adm, sygn. 7329; S. Pytlas, *Łódzka...*, s. 243.

⁴⁷ AGAD, KGGW, sygn. 1868.

⁴⁸ AGAD, KGGW, sygn. 1879.

⁴⁹ AGAD, KGGW, sygn. 2020.

⁵⁰ AGAD, KGGW, sygn. 5932.

nistrację państwową do ich nadzorowania, co byłoby trudne wobec małej liczby zatrudnionych urzędników.

Chóry działały także w ramach towarzystw muzycznych. W Łódzkim Towarzystwie Muzycznym założonym w 1898 r. funkcjonował początkowo chór żeński, a później mieszany. W 1906 r. nastąpił kryzys finansowy stowarzyszenia i jego upadek⁵¹. Działalność Towarzystwa Muzycznego w Wieluniu zalegalizowanego w 1896 r. ograniczała się do prowadzenia chóru męskiego⁵². Towarzystwo Muzyczne w osadzie Dąbrowa Górnicza (powiat będziński) powstałe w 1900 r. utrzymywało chóry męski i żeński⁵³. Również Towarzystwa Muzyczne w Sieradzu⁵⁴ i Turku⁵⁵ zarejestrowane jednocześnie w 1901 r. oraz w Łasku⁵⁶ w 1906 r. obok innych form działalności prowadziły chóry⁵⁷.

Odłączony rodzaj organizacji stanowiły towarzystwa muzyczno-dramatyczne, łączące prowadzenie chórów z orkiestrami i kółkami teatralnymi. Najwięcej powstało ich w guberniach kaliskiej i warszawskiej. W Koninie statut organizacji zarejestrowano w 1901 r.⁵⁸, w Kole w 1906 r.⁵⁹, a w Łęczycy w 1906 roku⁶⁰. W guberni warszawskiej Towarzystwa Muzyczno-Dramatyczne zatwierdzono w 1903 r. w Skierniewicach⁶¹, w 1904 r. w Kutnie⁶² i Pułtusku⁶³. Poza

⁵¹ AGAD, KGGW, sygn. 2803; APŁódź, RGP-Adm, sygn. 6085; APŁódź, RGP-Prez, sygn. 294; L. Cieślak, *Kultura muzyczna Łodzi wielonarodowej XIX i XX wieku*, [w:] *Polacy – Niemcy – Żydzi w Łodzi XIX–XX w. Sąsiedzi dalecy i bliscy*, red. P. Samuś, Łódź 1997, s. 267; M. Jaskulski, *Stowarzyszenia...*, s. 68; A. Pellowski, *Kultura...*, s. 122–123, 224–233.

⁵² AGAD, KGGW, sygn. 2803; APŁódź, KGKAl, sygn. 514; A. Tomaszewicz, *Prowincjonalne...*, s. 95, 98; idem, *Życie kulturalne...*, s. 36, 42, 247; idem, *Życie kulturalne i muzyczne Wielunia...*, s. 12.

⁵³ AGAD, KGGW, sygn. 2060, APŁódź, RGP-Adm, sygn. 6090, 6658.

⁵⁴ AGAD, KGGW, sygn. 2803; APŁódź, RGP-Adm, sygn. 714; A. Tomaszewicz, *Prowincjonalne...*, s. 95–96; idem, *Życie kulturalne...*, s. 37, 39, 42–43, 246–247; idem, *Życie teatralne Sieradza...*, s. 18.

⁵⁵ AGAD, KGGW, sygn. 2803; A. Tomaszewicz, *Prowincjonalne...*, s. 95, 98; idem, *Życie kulturalne...*, s. 36, 43, 247.

⁵⁶ AGAD, KGGW, sygn. 2587, 2803; APŁódź, RGP-Adm, sygn. 7400; APŁódź, RGP-Prez, sygn. 294.

⁵⁷ AGAD, KGGW, sygn. 2803; APŁódź, KGKAl, sygn. 714; A. Tomaszewicz, *Prowincjonalne...*, s. 95, 96; idem, *Życie kulturalne...*, s. 37, 39, 42–43, 246–247; idem, *Życie teatralne Sieradza...*, s. 18.

⁵⁸ AGAD, KGGW, sygn. 2400, 2464, 2803; APŁódź, KGKAl, sygn. 716, 991, 1138; A. Tomaszewicz, *Prowincjonalne...*, s. 95–96; idem, *Życie kulturalne...*, s. 37, 43, 247; idem, *Życie teatralne Konina...*, s. 109.

⁵⁹ AGAD, KGGW, sygn. 2464, 2803; APŁódź, KGKAl, sygn. 1136; A. Tomaszewicz, *Prowincjonalne...*, s. 95, 98; idem, *Życie kulturalne...*, s. 42–43, 247.

⁶⁰ AGAD, KGGW, sygn. 2803; APŁódź, KGKAl, sygn. 1138; A. Tomaszewicz, *Prowincjonalne...*, s. 95; idem, *Życie kulturalne...*, s. 37, 42–42, 247.

⁶¹ AGAD, KGGW, sygn. 2445, 2803.

⁶² AGAD, KGGW, sygn. 2400, 2803; J. Domagała, *Towarzystwo Teatralno-Muzyczne w Kutnie (1904–1914)*, „Kutnowskie Zeszyty Regionalne”, t. 7, 2003, s. 107–132.

⁶³ AGAD, KGGW, sygn. 2445, 2803; APWar, WGUds.Stow, sygn. 697.

obu guberniami takie stowarzyszenie założono tylko w łomżyńskiej w Makowie Mazowieckim w 1905 roku⁶⁴.

Wydany w następstwie wybuchu rewolucji manifest Mikołaja II z 17/30 października 1905 r. zapowiedział między innymi liberalizację życia społeczno-politycznego w Cesarstwie Rosyjskim, a tymczasowe przepisy o stowarzyszeniach i związkach z 4/17 marca 1906 r. ułatwiły zakładanie i funkcjonowanie organizacji społecznych. Przepisy te regulowały zasady legalizacji i działalności wszelkiego typu stowarzyszeń z wyjątkiem religijnych oraz prowadzących dochodową działalność gospodarczą. Prawo legalizacji organizacji przekazano powstałym na ich podstawie urzędom gubernialnym do spraw stowarzyszeń i związków. Istniała możliwość przyjęcia do wiadomości przez urząd faktu powstania organizacji lub zatwierdzenie statutu, co nadawało jej osobowość prawną.

Ukaz Senatu Rządzącego z 13/26 czerwca 1906 r. umożliwił zmianę statutów wcześniej zalegalizowanych organizacji zgodnie z tymczasowymi przepisami o stowarzyszeniach i związkach⁶⁵. Część ze stowarzyszeń śpiewaczych wykorzystało tę możliwość przyjmując statuty bardziej liberalne.

Zarządy Towarzystw Śpiewaczych „Lutnia” doprowadziły do wpisania do rejestru nowego statutu w Częstochowie 14/27 lipca 1907 r.⁶⁶ i Warszawie 19 listopada/2 grudnia 1907 r., przy czym rozciągnięto zasięg jego działania na całą Kongresówkę. Ponowne drobne zmiany statutu stowarzyszenia warszawskiego nastąpiły 18/31 stycznia 1912 roku. Należało do niego w 1906 r. 320 członków, a w 1912 r. – 349. Na czele zarządu „Lutni” warszawskiej stali Julian Adam Świącicki (1907–1910), Stanisław Wydżaga (1911–1913) i Paweł Górski (1914)⁶⁷.

Również niektóre niemieckie stowarzyszenia śpiewacze zmieniały swe statuty, a także nazwy. Nowy statut Łódzkiego Towarzystwa Śpiewaczego wpisano do rejestru 12/25 września 1911 r.⁶⁸, a Towarzystwa Chóru Kościelnego Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Tomaszowie Mazowieckim 8/21 sierpnia 1911 roku⁶⁹. Towarzystwo Ewangelickiego Chóru Kościelnego w Radogoszczy przekształcono w Towarzystwo Śpiewacze „Polihymnia” przy Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w kolonii Radogoszcz i nowy statut zatwierdzono 3/16 maja

⁶⁴ AGAD, KGGW, sygn. 2588; L. Sadowski, *Polska inteligencja prowincjonalna i jej ideowe dylematy na przełomie XIX i XX wieku (na przykładzie guberni łomżyńskiej, suwalskiej i Białegostoku)*, Warszawa 1988, s. 155; idem, *Prowincja nie całkiem głucha. Społeczno-kulturalna działalność inteligencji północno-wschodniego partykularza (Łomża-Suwalki-Białystok) na przełomie XIX i XX w.*, [w:] *Inteligencja polska XIX i XX wieku. Studia 4*, red. R. Czepulis-Rastenis, Warszawa 1985, s. 267.

⁶⁵ APWar, WGUds.Stow, sygn. 718.

⁶⁶ APŁódź, RGP-Prez, sygn. 563.

⁶⁷ AGAD, KGGW, sygn. 7430; APWar, WGUds.Stow, sygn. 466; I. Chomik, *Warszawskie...*, s. 177, 263.

⁶⁸ APŁódź, RGP-Prez, sygn. 930.

⁶⁹ APŁódź, RGP-Prez, sygn. 926.

1908 r.⁷⁰, a Towarzystwo Chóru Kościelnego Pabianickiej Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w kolonii Rokicie Nowe w Rokicińskie Towarzystwo Ewangelickiego Chóru Kościelnego 1/14 września 1907 roku⁷¹. Do stowarzyszenia w Radogoszcy w latach 1907–1911 należało od 120 do 140 członków.

W okresie liberalizacji powstały nowe stowarzyszenia śpiewu kościelnego w Łódzkim Okręgu Przemysłowym.

W Łodzi Niemcy doprowadzili do zalegalizowania 6/19 października 1907 r. Towarzystwa Chóru Śpiewaczego „Gloria” przy Kościele Rzymskokatolickim pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny⁷², 14/27 lipca 1908 r. Drugiego Chóru „Emanuel” przy Parafii Ewangelicko-Augsburskiej Kościoła pod wezwaniem św. Trójcy⁷³ oraz 6/19 czerwca 1909 r. Trzeciego Chóru „Nadzieja” Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego pod wezwaniem św. Trójcy⁷⁴. Wśród założycieli i członków stowarzyszeń dominowali urzędnicy fabryczni. Statut stowarzyszenia „Gloria” ograniczał formalnie prawo członkostwa do wyznawców religii rzymskokatolickiej, których liczba w 1913 r. sięgała 119. Pierwszym prezesem zarządu chóru „Nadzieja” został wybrany Paul Hadrian.

Także katolikom polskim w Łodzi udało się zarejestrować 22 grudnia 1907 r./4 stycznia 1908 r. Towarzystwo Miłośników Śpiewu i Muzyki Kościelnej „Anna”. Jego statut ograniczał członkostwo do rzymskich katolików. Ich liczba w 1913 r. wynosiła 135⁷⁵. Osoby należące do 3 niezalegalizowanych chórow kościelnych w Parafii Rzymskokatolickiej Kościoła pod wezwaniem św. Józefa w mieście utworzyły Towarzystwo Wokalno-Dramatyczne im. Stanisława Moniuszki, którego statut zatwierdzono 23 lutego/7 marca 1912 roku. W 1913 r. zrzeszało ono 265 członków⁷⁶.

Wspólnie Polacy i Niemcy powołali do życia Towarzystwo Śpiewacze „Dzwonek” przy Kościele Rzymskokatolickim pod wezwaniem Przemienienia Pańskiego we wsi Chojny Nowe (powiat łódzki, obecnie dzielnica Łodzi). Zostało ono wpisane do rejestru 5/18 maja 1910 roku. W 1912 r. doszło do konfliktu, gdy 13/26 lutego prezesem zarządu został wybrany Hermann Schmidt. Niemcy pod presją nacjonalistycznie nastawionych Polaków opuścili organizację, a nowym prezesem wybrano 5/18 maja Józefa Gabinowskiego⁷⁷.

⁷⁰ AGAD, KGGW, sygn. 7445; APŁódź, RGP-Prez, sygn. 606.

⁷¹ AGAD, KGGW, sygn. 7445; APŁódź, RGP-Prez, sygn. 525.

⁷² APŁódź, RGP-Prez, sygn. 532; A. Pello wski, *Kultura...*, s. 201.

⁷³ APŁódź, RGP-Prez, sygn. 639; A. Pello wski, *Kultura...*, s. 220.

⁷⁴ AGAD, KGGW, sygn. 7867; APŁódź, RGP-Prez, sygn. 709; A. Pello wski, *Kultura...*, s. 220.

⁷⁵ AGAD, KGGW, sygn. 7445; APŁódź, RGP-Prez, sygn. 550; A. Pello wski, *Kultura...*, s. 214.

⁷⁶ APŁódź, RGP-Prez, sygn. 983; M. Jasku lski, *Stowarzyszenia...*, s. 73; A. Pello wski, *Kultura...*, s. 212–213.

⁷⁷ APŁódź, RGP-Prez, sygn. 811.

Niemcy założyli nowe kościelne stowarzyszenia chóralne także poza stolicą okręgu. Grupa wiernych z pastorem doprowadziła do zarejestrowania 5/18 lipca 1908 r. Towarzystwa Śpiewaczego „Concordia” przy Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Zgierzu⁷⁸. Z inicjatywy pastora i kantora powołano do życia Towarzystwo Śpiewu „Concordia” przy Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Brzezinach. Statut organizacji zatwierdzono 4/17 listopada 1913 r., a na czele zarządu stanął wkrótce pastor Albert Wannagat⁷⁹.

W Zduńskiej Woli (powiat sieradzki) założono Niemieckie Towarzystwo Rzymskokatolickiego Chóru Śpiewaczego św. Cecylii zarejestrowane 1/14 sierpnia 1909 r.⁸⁰ oraz Towarzystwo Chóru Kościelnego Parafii Ewangelicko-Augsburskiej przy Domu Modlitwy „Braci Morawian” 4/17 sierpnia 1912 r., którego członkami byli również Niemcy⁸¹.

Polacy byli założycielami Towarzystwa Chóru Kościelnego „Lutnia” przy Parafii Rzymskokatolickiej w osadzie Aleksandrów Łódzki zalegalizowanego 30 maja/12 czerwca 1912 roku. Pierwszym prezesem zarządu wybrano pisarza sądu gminnego Karola Szaniawskiego. Jednak nie został on zatwierdzony przez władze, ponieważ brał udział w demonstracjach antypaństwowych. W kolejnych wyborach nowym prezesem został lekarz dr Jerzy Uszczyński⁸².

Poza okręgiem łódzkim zalegalizowano niewiele chórów kościelnych.

Dzięki staraniom Niemców 15/28 września 1906 r. zostało zalegalizowane Ewangelickie Towarzystwo Śpiewacze w Kaliszu⁸³. Z inicjatywy pastora zarejestrowano 11/24 lutego 1908 r. Towarzystwo Miłośników Śpiewu Chóralnego przy Kościele Ewangelicko-Augsburskim pod wezwaniem Św. Trójcy w Warszawie, które skupiało Niemców i Polaków. Prezesami zarządu byli pastor Julius Machleid (1911) i August Toth (1913)⁸⁴.

Polacy wyznania katolickiego doprowadzili do przyjęcia do wiadomości powstania 29 maja/11 czerwca 1906 r. Towarzystwa Śpiewaczego „Spójnia” w osadzie Otwock (powiat mińskomazowiecki), którego statut zatwierdzono 2/15 maja 1907 roku⁸⁵. W powiecie będzińskim Towarzystwo Śpiewacze „Lira” w osadzie Zawiercie zarejestrowano 19 marca/1 kwietnia 1912 r.⁸⁶, a Towarzystwo Śpiewacze „Echo” w osadzie Kromolów 5/18 lutego 1914 r., którego statut ograniczał formalnie członkostwo do chrześcijan⁸⁷.

⁷⁸ AGAD, KGGW, sygn. 7445; APLódź, RGP-Prez, sygn. 627.

⁷⁹ APLódź, RGP-Prez, sygn. 1134.

⁸⁰ APLódź, KGKał, sygn. 1979; A. Tomaszewicz, *Życie kulturalne...*, s. 49.

⁸¹ APLódź, KGKał, sygn. 1979, 2379.

⁸² APLódź, RGP-Prez, sygn. 995.

⁸³ AGAD, KGGW, sygn. 2803.

⁸⁴ AGAD, KGGW, sygn. 7430; APWar, WGUds.Stow, sygn. 524; A. Spóz, *Instytucje...*, s. 36; I. Spóz, *Amatorski...*, s. 61.

⁸⁵ AGAD, KGGW, sygn. 2714, 7193, 7194; APWar, WGUds.Stow, sygn. 28, 221.

⁸⁶ APLódź, RGP-Prez, sygn. 985.

⁸⁷ APLódź, RGP-Prez, sygn. 1156.

Nie powiodły się natomiast próby utworzenia przez Niemców w latach 1908–1909 ewangelickiego towarzystwa śpiewaczego w osadzie Żyrardów (powiat błoński)⁸⁸ oraz przez Polaków w 1913 r. parafialnego kółka miłośników muzyki i śpiewu „Trąba” we wsi Czerwień (powiat ostrołęcki)⁸⁹.

Znacznie więcej świeckich towarzystw śpiewaczych powstało w Kongresówce w okresie liberalizacji. Głównym obszarem ich tworzenia był również Łódzki Okręg Przemysłowy.

Dużą aktywność w ich zakładaniu wykazywali Polacy. W Zduńskiej Woli zarejestrowano 19 sierpnia/1 września 1906 r. Towarzystwo Muzyczne „Śpiewak”⁹⁰, w Zgierzu 4/17 sierpnia 1907 r. Towarzystwo Śpiewacze „Lutnia”⁹¹, a w Pabianicach 6/19 października 1907 r. Towarzystwo Śpiewacze „Lutnia”⁹² i 3/16 marca 1910 r. „Lira”⁹³. Do organizacji „Lira” w Pabianicach w latach 1911–1912 należało od 44 do 65 członków, a w Zduńskiej Woli w 1911 r. – 75 osób. Prezesami zarządu pabianickiej „Liry” byli: Tomasz Olejnik (1910), Eugeniusz Reklewski (1911) i dr Wacław Stefański (1912), a „Lutni” – dr Edward Ostaniewicz (1910–1911).

W guberni piotrkowskiej powołano do życia jeszcze 4 polskie świeckie towarzystwa śpiewacze. Statut Towarzystwa Śpiewaczego „Lutnia” w osadzie Sulejów (powiat piotrkowski) wpisano do rejestru 19 lutego/4 marca 1909 r.⁹⁴, Rzemieślniczego Towarzystwa Śpiewaczego im. Stanisława Moniuszki w Częstochowie 3/16 marca 1910 r.⁹⁵, Towarzystwa Śpiewaczego „Lutnia” w osadzie Zawiercie 8/21 sierpnia 1911 r.⁹⁶ oraz Towarzystwa Śpiewaczego „Lutnia” w osadzie przemysłowej Raków (przedmieście ówczesnej Częstochowy) 2/15 listopada 1912 r., który ograniczał członkostwo do chrześcijan⁹⁷. Ich założycielami byli głównie kupcy, rzemieślnicy i urzędnicy prywatni. Grupie założycieli w Rakowie przewodził ksiądz katolicki. Na czele zarządu organizacji częstochowskiej stali Franciszek Wilkoszewski (1910–1911) i Marian Jurakowski (1911).

Polacy związani z ruchem socjalistycznym doprowadzili w Łodzi do legalizacji 28 kwietnia/11 maja 1907 r. Robotniczego Towarzystwa Śpiewu Chóralnego „Echo”⁹⁸, a z narodową demokracją 4/17 sierpnia tego samego roku Towarzy-

⁸⁸ APWar, WGUds.Stow, sygn. 563.

⁸⁹ Archiwum Państwowe w Białymstoku (APBiał), Kancelaria Gubernatora Łomżyńskiego (KGL), sygn. 1161.

⁹⁰ AGAD, KGGW, sygn. 2715, 2803; A. Tomaszewicz, *Prowincjonalne...*, s. 95, 98; *idem*, *Życie kulturalne...*, s. 37.

⁹¹ APŁódź, RGP-Prez, sygn. 508.

⁹² APŁódź, RGP-Prez, sygn. 530.

⁹³ APŁódź, RGP-Prez, sygn. 802.

⁹⁴ AGAD, KGGW, sygn. 7867; APŁódź, RGP-Prez, sygn. 686.

⁹⁵ APŁódź, RGP-Prez, sygn. 793.

⁹⁶ APŁódź, RGP-Prez, sygn. 924.

⁹⁷ APŁódź, RGP-Prez, sygn. 1025.

⁹⁸ APŁódź, RGP-Prez, sygn. 440; A. Pellowski, *Kultura...*, s. 185–186.

stwa Śpiewaczego „Arfa”⁹⁹. Na czele zarządu stowarzyszenia robotniczego stali Oktawian Zagrubski (1907) i dr L. Kosiołkiewicz (1910). Wobec trudności finansowych i małej liczby członków obie organizacje uległy samolikwidacji w 1910 roku.

Niewiele wiadomo o Towarzystwie Śpiewaczym w Kaliszu zalegalizowanym 15/28 września 1906 roku. Nie jest pewne, czy można go utożsamiać z jednocześnie zalegalizowanym chórem ewangelickim w tym mieście¹⁰⁰.

Większą aktywność w tworzeniu świeckich towarzystw śpiewaczych niż Polacy wykazywali Niemcy, szczególnie w Łódzkim Okręgu Przemysłowym. W Łodzi z ich inicjatywy zarejestrowano 26 lutego/11 marca 1907 r. jednocześnie Chór Chrześcijański „Boliwia”¹⁰¹ i Chrześcijańskie Towarzystwo Śpiewacze „Filadelfia”¹⁰², 16/29 maja 1907 r. Towarzystwo Śpiewacze „Wesołość”¹⁰³, 4/17 czerwca 1907 r. Towarzystwo Śpiewacze „Pokój”¹⁰⁴, 4/17 sierpnia 1907 r. Męskie Towarzystwo Śpiewacze „1907”¹⁰⁵, 21 stycznia/3 lutego 1908 r. Towarzystwo Śpiewacze „Wólka”¹⁰⁶, 5/18 lipca 1908 r. Towarzystwo Śpiewacze „Danysch”¹⁰⁷, 6/19 lipca 1909 r. Towarzystwo Śpiewacze „Eol”¹⁰⁸, a 1/14 kwietnia 1910 r. Towarzystwo Śpiewacze „Orzeł”¹⁰⁹. W osadzie Konstantynów Łódzki zatwierdzono 17/30 listopada 1908 r. Towarzystwo Śpiewacze „Lutnia”¹¹⁰ i 16/29 sierpnia 1913 r. Towarzystwo Śpiewacze „Concordia”¹¹¹, we wsi Ksawerów (powiat łódzki) 2/15 grudnia 1913 r. Towarzystwo Miłośników Śpiewu¹¹², w osadzie przemysłowej Moszczenica (powiat piotrkowski)

⁹⁹ APŁódź, RGP-Prez, sygn. 512; A. Pellowski, *Kultura...*, s. 182–183.

¹⁰⁰ AGAD, KGGW, sygn. 2715.

¹⁰¹ AGAD, KGGW, sygn. 2803; APŁódź, RGP-Prez, sygn. 403; A. Pellowski, *Kultura...*, s. 191.

¹⁰² AGAD, KGGW, sygn. 2803; APŁódź, RGP-Prez, sygn. 404; A. Pellowski, *Kultura...*, s. 191.

¹⁰³ APŁódź, RGP-Prez, sygn. 454; M. Jaskulski, *Stowarzyszenia...*, s. 73; A. Pellowski, *Kultura...*, s. 193.

¹⁰⁴ APŁódź, RGP-Prez, sygn. 471; M. Jaskulski, *Stowarzyszenia...*, s. 73; A. Pellowski, *Kultura...*, s. 195.

¹⁰⁵ AGAD, KGGW, sygn. 7445; APŁódź, RGP-Prez, sygn. 507; M. Jaskulski, *Stowarzyszenia...*, s. 73; A. Pellowski, *Kultura...*, s. 189, 193.

¹⁰⁶ AGAD, KGGW, sygn. 7445; APŁódź, RGP-Prez, sygn. 561; M. Jaskulski, *Stowarzyszenia...*, s. 73; A. Pellowski, *Kultura...*, s. 193.

¹⁰⁷ AGAD, KGGW, sygn. 7445; APŁódź, RGP-Prez, sygn. 625; M. Jaskulski, *Stowarzyszenia...*, s. 73; A. Pellowski, *Kultura...*, s. 192.

¹⁰⁸ AGAD, KGGW, sygn. 7867; APŁódź, RGP-Prez, sygn. 725; A. Pellowski, *Kultura...*, s. 192.

¹⁰⁹ APŁódź, RGP-Prez, sygn. 806; M. Jaskulski, *Stowarzyszenia...*, s. 73; A. Pellowski, *Kultura...*, s. 194.

¹¹⁰ AGAD, KGGW, sygn. 7867; APŁódź, RGP-Prez, sygn. 650.

¹¹¹ APŁódź, RGP-Prez, sygn. 1117.

¹¹² APŁódź, RGP-Prez, sygn. 1137.

16/29 października 1909 r. Męskie Towarzystwo Śpiewacze¹¹³, w Pabianicach 12/25 września 1906 r. Towarzystwo Miłośników Śpiewu¹¹⁴ i 4/17 października 1910 r. Towarzystwo Chóru Amatorskiego „Harmonia”¹¹⁵. Ich założycielami byli głównie fabryczni majstrowie i urzędnicy, wsparci niekiedy przez przemysłowców. Skupiały one po kilkudziesięciu członków. Statuty stowarzyszeń śpiewaczych „Boliwia”, „Orzeł”, „1907” i w Ksawerowie ograniczały prawo przynależności do chrześcijan, a „Eol” i „Wólka” wyłącznie do ewangelików. Prezesami chóru pabianickiego „Harmonia” byli Oskar Schumarowski (1910) i Ignatz Marcenys (1911). Z powodu wystąpienia członków w 1914 r. nastąpiła likwidacja chóru „Pokój”.

Poza Łódzkim Okręgiem Przemysłowym Niemcy utworzyli tylko 2 chóry. Niemieckie Towarzystwo Śpiewacze we Włocławku wpisano do rejestru 11/24 kwietnia 1907 r.¹¹⁶, a Towarzystwo Śpiewacze „Concordia” w Zawierciu 13/26 maja 1911 roku¹¹⁷. Drobną zmianą statutu drugiej organizacji nastąpiła 8/21 maja 1913 roku. Założycielami obu byli kupcy, rzemieślnicy oraz majstrowie i urzędnicy fabryczni. Prezesem zarządu chóru zawierciańskiego w 1913 r. był fabrykant Heinrich Berndt.

Część niemieckich chórów przystąpiła do zalegalizowanego 14/27 czerwca 1908 r. Związku Towarzystw Śpiewaczych w Królestwie Polskim Śpiewających w Języku Niemieckim z siedzibą w Łodzi z inicjatywy przemysłowca Wilhelma Beeka, księgowego Heinricha Broscha, dziennikarza Alexa Drewinga i kupca Karla Ende. W 1910 r. skupiało ono 19 chórów i około 2500 członków. Należały do niego w Aleksandrowie Łódzkim Towarzystwa Śpiewacze „Emanuel” oraz „Polihymnia” – oba działające przy Parafii Ewangelicko-Augsburskiej; w Kaliszu Ewangelickie Towarzystwo Śpiewacze; w Konstancynie Łódzkim Towarzystwo Śpiewacze przy Parafii Ewangelicko-Augsburskiej; w Łodzi: Łódzkie Towarzystwo Śpiewacze, Towarzystwa Chórów Kościelnych Parafii Ewangelicko-Augsburskich pod wezwaniem św. Jana oraz św. Trójcy, Towarzystwa Śpiewacze „Danysch”, „Filadelfia” i „Pokój”; w Pabianicach: Towarzystwo Śpiewacze przy Parafii Ewangelicko-Augsburskiej, Pabianickie Towarzystwo Śpiewacze i Towarzystwo Chóru Kościelnego przy Domu Modlitwy „Braci Morawian”; w Radogoszczy Towarzystwo Śpiewacze „Polihymnia”; w Rokiccu Nowym Towarzystwo Chóru Kościelnego przy Parafii Ewangelickiej w Pabianicach; w Tomaszowie Mazowieckim Towarzystwo Chóru Kościelnego przy Parafii Ewangelicko-Augsburskiej; w Warszawie Towarzystwo Miłośników Śpiewu Chóralnego przy Warszawskim Kościele Ewangelicko-Augsburskim św.

¹¹³ APŁódź, RGP-Prez, sygn. 751.

¹¹⁴ AGAD, KGGW, sygn. 2803; APŁódź, RGP-Prez, sygn. 305.

¹¹⁵ APŁódź, RGP-Prez, sygn. 847.

¹¹⁶ AGAD, KGGW, sygn. 7193; APWar, WGUds.Stow, sygn. 195.

¹¹⁷ APŁódź, RGP-Prez, sygn. 912.

Trójcy; w Zgierzu Towarzystwo Śpiewacze „Concordia” przy Parafii Ewangelicko-Augsburskiej oraz Żyrardowskie Towarzystwo Śpiewacze¹¹⁸.

Od końca 1905 r. nauczyciele i urzędnicy gimnazjum męskiego dążyli do powołania do życia Rosyjskiego Kółka Miłośników Śpiewu w Piotrkowie Trybunalskim, które zalegalizowano 29 lipca/11 sierpnia 1906 roku. Prezesami jego zarządu byli Aleksandr Woskobojnikow (1906–1907), Dymitr Niewierowicz (1907–1909), Konstanty Galkowski (1909–1910, 1911–?) i Andriej Trzemskij (1910–1911)¹¹⁹.

Francuscy majstrowie i urzędnicy fabryczni byli założycielami Towarzystwa Śpiewaczego „Concordia” w Łodzi, którego statut ograniczający członkostwo do chrześcijan zatwierdzono 12/25 listopada 1907 roku¹²⁰. Również Francuzi, członkowie dyrekcji i urzędnicy, doprowadzili do powstania Towarzystwa Śpiewaczego Urzędników przy Fabrykach Przędzalniczych Częstochowskiego Towarzystwa Akcyjnego „La Czenstochoviene” w osadach Bleszno i Stara Huta z siedzibą w Blesznie (powiat częstochowski), które zostało wpisane do rejestru 6/19 czerwca 1909 roku¹²¹.

W okresie liberalizacji stosunkowo rzadko następował sprzeciw władz wobec próśb o założenie chórów. Odmówiono Niemcom rejestracji towarzystwa śpiewaczego w Łodzi w 1906 r.¹²²; Polakom towarzystw śpiewaczych „Echo” w Warszawie w latach 1906–1907¹²³, „Lutnia” w Radomsku w 1908 r.¹²⁴ i „Lutnia” w Płońsku w 1914 r.¹²⁵, nawet rosyjskiego towarzystwa chóralnego w Warszawie w 1913 roku¹²⁶. Przyczyną odmowy legalizacji chóru płońskiego były obawy władz, że stanie się ona miejscem prowadzenia gier hazardowych, projekt statutu bowiem przewidywał możliwość gry w karty i szachy. Natomiast organizacja rosyjska miała być w istocie przedsięwzięciem dochodowym¹²⁷.

Odrębną grupę stanowiły stowarzyszenia łączące prowadzenie amatorskich chórów i zespołów muzycznych zakładane przez Polaków. W 1906 r. zalegalizowano Towarzystwo Muzyczne w osadzie Krzepice (powiat częstochowski)¹²⁸,

¹¹⁸ AGAD, KGGW, sygn. 7445; APLódź, RGP-Prez, sygn. 617; A. Pellowski, *Kultura...*, s. 187; S. Pytlaś, *Łódzka...*, s. 242–243.

¹¹⁹ AGAD, KGGW, sygn. 2591, 2719; APLódź, RGP-Adm, sygn. 7458; APLódź, RGP-Prez, sygn. 294, 311.

¹²⁰ AGAD, KGGW, sygn. 7445; APLódź, RGP-Prez, sygn. 542; M. Jaskulski, *Stowarzyszenia...*, s. 73.

¹²¹ AGAD, KGGW, sygn. 7869; APLódź, RGP-Prez, sygn. 730.

¹²² APLódź, RGP-Prez, sygn. 305.

¹²³ APWar, WGUds.Stow, sygn. 244.

¹²⁴ APLódź, RGP-Prez, sygn. 563.

¹²⁵ APWar, WGUds.Stow, sygn. 1092.

¹²⁶ APWar, WGUds.Stow, sygn. 1001.

¹²⁷ APLódź, RGP-Prez, sygn. 305, 563; APWar, WGUds.Stow, sygn. 244, 1001, 1092.

¹²⁸ AGAD, KGGW, sygn. 2803; APLódź, RGP-Prez, sygn. 305.

w 1907 r. Kółko Miłośników Muzyki i Śpiewu w Ostrowi Mazowieckiej¹²⁹ oraz Chrześcijańskie Towarzystwo Muzyczno-Śpiewacze w Kielcach¹³⁰. Z powodu małej liczby członków stowarzyszenie kieleckie uległo samolikwidacji w 1910 r., a ostrowskie w 1911 roku. Kółko Miłośników Muzyki i Śpiewu w osadzie Niwka (obecnie dzielnica Sosnowca, powiat będziński) zarejestrowano w 1907 r.¹³¹, Towarzystwo Muzyczno-Wokalne „Orpheon” w Warszawie w 1909 r.¹³², Towarzystwo Śpiewaczo-Muzyczne „Lira” w Tomaszowie Mazowieckim w 1910 r.¹³³, a Towarzystwo Wokalno-Muzyczne „Lira” w Zgierzu w 1911 roku¹³⁴. Przy Rosyjskim Zebraniu w Siedlcach powstało w 1911 r. samodzielne organizacyjnie Kółko Muzyczno-Wokalne¹³⁵.

Tylko w Radomiu powstały przed I wojną światową pracownicze stowarzyszenia orkiestrowo-chóralne skupiające Polaków. Statut Towarzystwa Orkiestry i Chóru Kościelno-Kolejowego zatwierdzono w 1908 r.¹³⁶, a Towarzystwo Orkiestry i Chóru Pracowników Zakładów Górniczo-Hutniczych A. Sztelmana i H. Goldbluma w 1909 roku¹³⁷. Druga z organizacji uległa samolikwidacji w 1913 roku.

W okresie liberalizacji w Królestwie Kongresowym popularne stały się organizacje kulturalne łączące prowadzenie chórów, orkiestr i kótek teatralnych. Dużą aktywność w ich tworzeniu wykazali Polacy w guberni piotrkowskiej. W Łodzi Towarzystwo Muzyczno-Dramatyczne „Harmonia” zarejestrowano w 1907 r.¹³⁸, a Towarzystwo Muzyczno-Dramatyczne „Gutenberg” w 1913 roku¹³⁹. W 1908 r. zalegalizowano Towarzystwo Muzyczno-Teatralne przy Fabryce „Mott i Spółka” w Częstochowie¹⁴⁰, Towarzystwo Muzyczno-Dramatyczne w osadzie Koluszki¹⁴¹ i Towarzystwo Miłośników Sztuki Polskiej w Sosnowcu¹⁴², w 1909 r. Towarzystwo Muzyczno-Dramatyczne w osadzie Niwka¹⁴³, Towarzystwo Muzyczno-

¹²⁹ APBiał, KGL, sygn. 831, 1033.

¹³⁰ AGAD, KGGW, sygn. 2803; APKiel, RGK, sygn. 6032; APKiel, Urząd Gubernialny Kielecki do spraw Stowarzyszeń (UGKds.Stow), sygn. 1.

¹³¹ APŁódź, RGP-Prez, sygn. 376.

¹³² APWar, WGUds.Stow, sygn. 514; A. Spóz, *Instytucje...*, s. 36.

¹³³ APŁódź, RGP-Prez, sygn. 809.

¹³⁴ APŁódź, RGP-Prez, sygn. 907.

¹³⁵ Archiwum Państwowe w Lublinie (APLub), Siedlecki Gubernialny Urząd do spraw Stowarzyszeń (SGUds.Stow), sygn. 112.

¹³⁶ AGAD, KGGW, sygn. 7330, 8027; APRad, UGRds.Stow, sygn. 2.

¹³⁷ APRad, UGRds.Stow, sygn. 2.

¹³⁸ AGAD, KGGW, sygn. 2719, 2803; APŁódź, RGP-Prez, sygn. 390.

¹³⁹ APŁódź, RGP-Prez, sygn. 1039; W.L. Karwacki, *Związki zawodowe i stowarzyszenia pracodawców w Łodzi (do roku 1914)*, Łódź 1972, s. 515; A. Pellowski, *Kultura...*, s. 183.

¹⁴⁰ AGAD, KGGW, sygn. 7445; APŁódź, RGP-Prez, sygn. 599.

¹⁴¹ AGAD, KGGW, sygn. 7867; APŁódź, RGP-Prez, sygn. 630.

¹⁴² AGAD, KGGW, sygn. 7867; APŁódź, RGP-Prez, sygn. 631.

¹⁴³ AGAD, KGGW, sygn. 7867; APŁódź, RGP-Prez, sygn. 703.

-Dramatyczne w Radomsku¹⁴⁴ i Polskie Towarzystwo Muzyczno-Dramatyczne w Tomaszowie Mazowieckim¹⁴⁵, w 1910 r. Kółko Muzyczno-Dramatyczne w osadzie Granica (obecnie Maczki, dzielnica Sosnowca, powiat będziński)¹⁴⁶, w 1912 r. Towarzystwo Muzyczno-Dramatyczne w Strzemieszycach Folwarku (obecnie dzielnica Dąbrowy Górniczej, powiat będziński)¹⁴⁷, w 1913 r. Towarzystwo Teatralno-Muzyczne w osadzie Poraj (powiat będziński)¹⁴⁸ oraz w 1914 r. Towarzystwo Muzyczno-Dramatyczne „Lutnia” w Rawie Mazowieckiej¹⁴⁹. Wśród założycieli i członków organizacji w Częstochowie byli Niemcy.

W guberni kaliskiej z inicjatywy polskiego mieszczaństwa powołano do życia w 1906 r. Polskie Towarzystwo Muzyczno-Dramatyczne w Zduńskiej Woli¹⁵⁰, w 1907 r. Towarzystwo Muzyczno-Dramatyczne w Słupcy¹⁵¹ i w 1908 r. Towarzystwo Muzyczno-Literackie w Błaszczach (powiat kaliski)¹⁵².

W guberni płockiej prawdopodobnie tylko w Przasnyszu utworzono w 1906 r. Towarzystwo Muzyczno-Dramatyczne „Lutnia”¹⁵³. W guberni warszawskiej powstało w 1906 r. Towarzystwo Muzyczno-Literackie „Lira” w osadzie Żyrardów, w 1907 r. Towarzystwo Muzyczno-Dramatyczne we Włocławku¹⁵⁴ i Kółko Muzyczno-Dramatyczne w Sochaczewie¹⁵⁵, w 1908 r. Towarzystwo Muzyczno-Teatralne w osadzie Aleksandrów Kujawski¹⁵⁶, a w 1909 r. Towarzystwo Muzyczno-Teatralne w osadzie Żyrardów¹⁵⁷. Ich założycielami w Aleksandrowie Kujawskim i Żyrardowie byli głównie rzemieślnicy oraz fabryczni urzędnicy i robotnicy, a w Sochaczewie i Włocławku mieszcianie polscy.

Więcej tego rodzaju organizacji kulturalnych założono w guberni radomskiej z inicjatywy polskiego mieszczaństwa wspartego przez ziemiaństwo. W 1907 r. utworzono Ćmielowsko-Bodzechowskie Towarzystwo Muzyczno-Dramatyczne „Lutnia” z siedzibą we wsi Bodzechów (powiat opatowski)¹⁵⁸, Towarzystwo Muzyczno-Dramatyczne w Sandomierzu¹⁵⁹ i Towarzystwo Dramatyczno-Mu-

¹⁴⁴ AGAD, KGGW, sygn. 7867; APŁódź, RGP-Prez, sygn. 563.

¹⁴⁵ AGAD, KGGW, sygn. 7867.

¹⁴⁶ APŁódź, RGP-Prez, sygn. 804.

¹⁴⁷ APŁódź, RGP-Prez, sygn. 1031.

¹⁴⁸ APŁódź, RGP-Prez, sygn. 1067.

¹⁴⁹ APŁódź, RGP-Prez, sygn. 1158.

¹⁵⁰ AGAD, KGGW, sygn. 2714, 2715, 2803.

¹⁵¹ AGAD, KGGW, sygn. 7195; A. Tomaszewicz, *Prowincjonalne...*, s. 95, 98; idem, *Życie kulturalne...*, s. 37, 42.

¹⁵² AGAD, KGGW, sygn. 7421; APŁódź, KGKAl, sygn. 1547, 1548; A. Tomaszewicz, *Prowincjonalne...*, s. 95; idem, *Życie kulturalne...*, s. 37, 247.

¹⁵³ AGAD, KGGW, sygn. 2803.

¹⁵⁴ AGAD, KGGW, sygn. 7193; APWar, WGUds.Stow, sygn. 31.

¹⁵⁵ AGAD, KGGW, sygn. 7445; APWar, WGUds.Stow, sygn. 373.

¹⁵⁶ AGAD, KGGW, sygn. 7430; APWar, WGUds.Stow, sygn. 492.

¹⁵⁷ APWar, WGUds.Stow, sygn. 595.

¹⁵⁸ AGAD, KGGW, sygn. 7200; APRad, UGRds.Stow, sygn. 2.

¹⁵⁹ AGAD, KGGW, sygn. 7200; APRad, UGRds.Stow, sygn. 2.

zyczno-Śpiewacze „Miłośników Sceny” w Ostrowcu Świętokrzyskim (powiat opatowski)¹⁶⁰, w 1908 r. Towarzystwo Dramatyczno-Muzyczno-Śpiewacze „Miłośników Sceny” w osadzie Zwoleń (powiat kozienicki)¹⁶¹, w 1909 r. Towarzystwo Dramatyczno-Muzyczno-Śpiewacze „Miłośników Sceny” w Opocznie¹⁶² oraz w 1912 r. Towarzystwo Muzyczno-Dramatyczne w Końskich¹⁶³. Brak środków finansowych oraz mała liczba członków spowodowała likwidację organizacji w Zwoleniu w 1912 roku.

W guberni kieleckiej utworzono 4 tego rodzaju organizacje. Polskie Towarzystwo Muzyczno-Dramatyczne w Kielcach powołano do życia w 1907 r.¹⁶⁴, a w 1909 r. w Pińczowie¹⁶⁵ i „Lutnia” w osadzie Sławków (powiat olkuski)¹⁶⁶. Towarzystwo Miłośników Sztuki Scenicznej i Muzyki we wsi Przybysłówice (powiat miechowski) założono w 1914 roku¹⁶⁷.

W guberni lubelskiej w jej stolicy powstało w 1908 r. Towarzystwo Muzyczne „Harmonia”, które łączyło cele chóralne, muzyczne, dramatyczne, literackie i towarzyskie. Jego założycielami byli mieszczenie i nauczyciele muzyki¹⁶⁸. Towarzystwo Muzyczno-Teatralne w osadzie Kurów (powiat puławski) zarejestrowano w 1909 roku¹⁶⁹.

W guberni siedleckiej założono 3 organizacje tego rodzaju. Polscy mieszczenie i ziemianie powołali do życia w 1908 r. Towarzystwo Dramatyczno-Muzyczne w Białej Podlaskiej¹⁷⁰, a w 1913 r. Towarzystwo Miłośników Sztuki Scenicznej i Muzyki w Parczewie¹⁷¹ oraz Żelechowie¹⁷².

Specyficzne były organizacje łączące prowadzenie chórów z sekcjami muzycznymi, teatralnymi i sportowymi tworzone przez Polaków wykonujących wolne zawody oraz urzędników państwowych i prywatnych, a w Puławach

¹⁶⁰ AGAD, KGGW, sygn. 7200, 7330; APRad, UGRds.Stow, sygn. 2.

¹⁶¹ AGAD, KGGW, sygn. 7330; 7503; APRad, UGRds.Stow, sygn. 2.

¹⁶² APRad, UGRds.Stow, sygn. 2.

¹⁶³ APRad, UGRds.Stow, sygn. 2, 41.

¹⁶⁴ AGAD, KGGW, sygn. 2803, 7300, 7495; APKiel, RGK, sygn. 6032; APKiel, UGKds.Stow, sygn. 1, 7; A. Bielańska, *Amatorski ruch teatralny w Kielcach do 1914 roku*, Kielce 1996, s. 45, 67, 71, 108.

¹⁶⁵ APKiel, RGK, sygn. 6194.

¹⁶⁶ AGAD, KGGW, sygn. 7955; APKiel, RGK, sygn. 6032, 6186; APKiel, UGKds.Stow, sygn. 1, 16.

¹⁶⁷ AGAD, KGGW, sygn. 8226; APKiel, UGKds.Stow, sygn. 41.

¹⁶⁸ AGAD, KGGW, sygn. 7354; APLub, Kancelaria Gubernatora Lubelskiego, sygn. 1912:72/st.II; APLub, Lubelski Gubernialny Urząd do spraw Stowarzyszeń (LGUds.Stow), sygn. 15, 106; R. Bender, *Ruch naukowy w Lubelskiem w XIX i XX wieku*, „Sprawozdania Towarzystwa Naukowego KUL «Summarius»” 1973, nr 2, s. 33; M.B. Styk, *Teatr amatorski w Lublinie i na Lubelszczyźnie w latach 1866–1918*, Lublin 1997, s. 43–44.

¹⁶⁹ APLub, LGUds.Stow, sygn. 15, 100; M.B. Styk, *Teatr...*, s. 49.

¹⁷⁰ AGAD, KGGW, sygn. 7602; APLub, SGUds.Stow, sygn. 99.

¹⁷¹ APLub, SGUds.Stow, sygn. 102.

¹⁷² APLub, SGUds.Stow, sygn. 108.

także studentów. Towarzystwa Muzyczno-Teatralne i Gimnastyczne powstały w 1906 r. w Zamościu¹⁷³, a w 1907 r. w Puławach¹⁷⁴ i wsi Zwierzyniec (powiat zamojski)¹⁷⁵.

Francuzi, członkowie dyrekcji i urzędnicy, powołali do życia w 1909 r. Towarzystwo Muzyczno-Teatralne przy Fabrykach Bezimiennego Towarzystwa Przędzalniczego „La Czenstochovienne” w osadzie Błeszno¹⁷⁶. Ukraińskie Towarzystwo „Ukraińska Hromada” w Warszawie powstało w 1909 roku¹⁷⁷. Rosjanie byli założycielami w 1914 r. Kółka Muzyczno-Dramatycznego w Piotrkowie Trybunalskim¹⁷⁸.

W Królestwie Polskim w 1906 r. władze państwowe zakończyły politykę uniemożliwiania tworzenia organizacji kulturalnych przez Żydów. Wśród założycieli i członków stowarzyszeń muzyczno-literacko-dramatycznych utrzymujących sekcje chóralne dominowali kupcy i przemysłowcy oraz osoby wykonujące wolne zawody, głównie spośród imigrantów z ziem polskich włączonych bezpośrednio do Cesarstwa Rosyjskiego. Powstanie odrębnych organizacji kulturalnych wiązało się z upadkiem asymilacji wśród wyznawców judaizmu i narodzinami nowoczesnej świadomości narodowej – syjonizmu.

W guberni piotrkowskiej Żydowskie Towarzystwo Muzyczno-Literackie „Hazomir” zalegalizowano w 1906 r. w Łodzi¹⁷⁹, w 1908 r. w Będzinie¹⁸⁰, Sosnowcu¹⁸¹ i Tomaszowie Mazowieckim¹⁸², w 1909 r. w Piotrkowie Trybunalskim¹⁸³ i Radomsku¹⁸⁴, a w 1910 r. w Zgierzu, które w 1913 r. przekształcono w Żydowskie Towarzystwo Literacko-Muzyczno-Dramatyczne¹⁸⁵. W Częstochowie powstało w 1907 r. Towarzystwo Muzyczno-Literackie „Lira”¹⁸⁶. Z powodu braku środków finansowych i członków w 1912 r. zlikwidowano organizacje w Piotrkowie Trybunalskim i Radomsku. Z inspiracji działaczy nielegalnego Ogólnożydowskiego Związku Robotniczego „Bund” zatwierdzono w 1908 r.

¹⁷³ AGAD, KGGW, sygn. 2803, 7198; APLub, LGUds.Stow, sygn. 14, 119; M.B. Styk, *Teatr...*, s. 47.

¹⁷⁴ APLub, LGUds.Stow, sygn. 14, 117; M.B. Styk, *Teatr...*, s. 48.

¹⁷⁵ AGAD, KGGW, sygn. 7198; APLub, LGUds.Stow, sygn. 15, 120; M.B. Styk, *Teatr...*, s. 48.

¹⁷⁶ AGAD, KGGW, sygn. 7867; APŁódź, RGP-Prez, sygn. 661.

¹⁷⁷ APWar, WGUds.Stow, sygn. 664.

¹⁷⁸ APŁódź, RGP-Prez, sygn. 1170.

¹⁷⁹ AGAD, KGGW, sygn. 2719, 2803; APŁódź, RGP-Prez, sygn. 301; L. Cieślak, *Kultura...*, s. 268; A. Pellowski, *Kultura...*, s. 124, 152, 233–234; W. Puś, *Żydzi w Łodzi w latach zaborów 1793–1914*, Łódź 2001, s. 127; S. Pytlas, *Łódzka...*, s. 243, 239.

¹⁸⁰ AGAD, KGGW, sygn. 7445; APŁódź, RGP-Prez, sygn. 628.

¹⁸¹ AGAD, KGGW, sygn. 7445; APŁódź, RGP-Prez, sygn. 626.

¹⁸² AGAD, KGGW, sygn. 7445; APŁódź, RGP-Prez, sygn. 604.

¹⁸³ AGAD, KGGW, sygn. 7867; APŁódź, RGP-Prez, sygn. 685.

¹⁸⁴ APŁódź, RGP-Prez, sygn. 753.

¹⁸⁵ APŁódź, RGP-Prez, sygn. 795.

¹⁸⁶ AGAD, KGGW, sygn. 7445; APŁódź, RGP-Prez, sygn. 540.

Żydowskie Towarzystwo Muzyczno-Dramatyczne „Harfa“ w Łodzi. Robotnicze żydowskie stowarzyszenie kulturalne było ewenementem w skali Kongresówki¹⁸⁷.

Poza gubernią piotrkowską Żydowskie Towarzystwa Muzyczno-Literackie (Dramatyczne) „Hazomir” założono w 1906 r. w Warszawie¹⁸⁸, w 1907 r. w Kole¹⁸⁹, Lublinie¹⁹⁰ i Radomiu¹⁹¹, w 1908 r. w Kielcach¹⁹² i Łomży¹⁹³ oraz w 1910 r. w Siedlcach pod nazwą „Jidisze Kunst”¹⁹⁴. Organizacja warszawska w 1911 r. założyła formalnie oddział na Pradze. Wobec braku członków w tym samym roku zamknięto „Hazomir” w Radomiu.

Do wybuchu I wojny światowej w Królestwie Polskim zalegalizowano co najmniej 78 towarzystw śpiewaczych. W okresie ograniczania życia społecznego przez władze państwowe (do 1894 r.) powstało 8 organizacji, w okresie jego regulowania (1894–1906) – 22, a liberalizacji (1906–1914) – 48. Władze zlikwidowały tylko jeden chór w 1887 r. pod zarzutem działalności antypaństwowej. Pionierami ich tworzenia byli Niemcy, którzy byli założycielami 41 stowarzyszeń. Polacy utworzyli 30 chórów, wspólnie z Niemcami – 3, Francuzi – 2, Rosjanie – 1, a o założycielach 1 brak danych. Pierwsze towarzystwa powstały w wyniku zalegalizowania działających chórów kościelnych. W całym okresie taki charakter miało 26 organizacji. Później pojawiły się stowarzyszenia świeckie, których było 50. O jednym z towarzystw brak informacji o jego charakterze. W 1908 r. udało się powołać do życia Związek Towarzystw Śpiewaczych w Królestwie Polskim Śpiewających w Języku Niemieckim z siedzibą w Łodzi. Pod względem społecznym wśród założycieli i członków dominowali początkowo kupcy, rzemieślnicy i osoby wykonujące wolne zawody. Stale rósł wśród nich udział urzędników fabrycznych i handlowych oraz majstrów przemysłowych. Udział robotników był stosunkowo niewielki. Struktura narodowa i społeczno-zawodowa członków stowarzyszeń śpiewaczych była uwarunkowana poziomem wykształcenia, w tym głównie muzycznego, oraz wysokością dochodów i rodzajem wykonywanej pracy. Dwa ostatnie czynniki determino-

¹⁸⁷ AGAD, KGGW, sygn. 7445; APLódź, RGP-Prez, sygn. 547; L. Cieślak, *Kultura...*, s. 268; W.L. Karwacki, *Związki...*, s. 292, 394; A. Pellowski, *Kultura...*, s. 186, 240; W. Puś, *Żydzi...*, s. 127–128; S. Pytlaś, *Łódzka...*, s. 239.

¹⁸⁸ AGAD, KGGW, sygn. 1494, 2714, 7193; APWar, WGUds.Stow, sygn. 35, 609; A. Spóz, *Instytucje...*, s. 39.

¹⁸⁹ AGAD, KGGW, sygn. 7294, 7421; A. Tomaszewicz, *Życie kulturalne...*, s. 49.

¹⁹⁰ AGAD, KGGW, sygn. 2803, 7521; G. Sowińska, *Udział Żydów w życiu kulturalnym Zamościa w latach 1867–1914*, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego” 1989, nr 2 (150), s. 34.

¹⁹¹ AGAD, KGGW, sygn. 7200; APRad, UGRds.Stow, sygn. 2.

¹⁹² AGAD, KGGW, sygn. 7300, 7495; APKiel, RGK, sygn. 6032; APKiel, UGKds.Stow, sygn. 1, 9; K. Urbański, R. Blumenfeld, *Słownik historii kieleckich Żydów*, Kielce 1995, s. 60.

¹⁹³ AGAD, KGGW, sygn. 7365; APBiał, KGL, sygn. 861, 1033; L. Sadowski, *Polska...*, s. 163; idem, *Prowincja...*, s. 273.

¹⁹⁴ APLub, SGUds.Stow, sygn. 115; E. Kopówka, *Żydzi siedleccy*, Siedlce 2001, s. 53.

wały ilość posiadanego „czasu wolnego” i poziomu zmęczenia organizmu pracą zawodową. Aż 58 organizacji założono w guberni piotrkowskiej, a pozostałe w: warszawskiej – 9, kaliskiej – 5, plockiej i radomskiej po 2 oraz kieleckiej i suwalskiej po 1. Pod względem statusu miejscowości będącej siedzibą towarzystwa: 9 powstało w miastach gubernialnych, 30 w miastach powiatowych, 17 w innych miastach, 17 w osadach, a 5 w koloniach i wsiach. Aż 22 chóry powołano do życia w Łodzi, 7 w Pabianicach, 4 w Tomaszowie Mazowieckim, a po 3 w: Aleksandrowie Łódzkim, Konstantynowie Łódzkim, Warszawie, Zawierciu, Zduńskiej Woli i Zgierzu. Legalne chóry działały także w ramach towarzystw: muzycznych, muzyczno-śpiewaczych, muzyczno-dramatycznych (-teatralnych), muzyczno-literackich, a także muzyczno-dramatyczno-gimnastycznych.

Wojciech Jaworski

SINGERS' ASSOCIATIONS IN THE KINGDOM OF POLAND IN THE YEARS 1859–1914

S u m m a r y

The first legal singers' associations were established in the Kingdom of Poland on the initiative of the German population, and emerged out of church choirs, which functioned in the Augsburg-Evangelical parishes in the Piotrków gubernia. At least 78 of them were legalised till the outbreak of the First World War. These were formed in the years before 1894 (9 associations), years 1894–1906 (22 associations) and 1906–1914 (58 associations). Only one choir was liquidated on an accusation of antistate activity. 42 associations were formed by Germans, 30 by Poles, 3 by both nationalities together, 2 by the French and 1 by Russians. We have no data about one.

Of these, 26 had the character of church choirs, while 50 were decidedly laic. Again we lack information about one. In 1908 a Society of Singers' Associations in the Kingdom of Poland was established; its official language was German and it was based in Łódź. When we examine these groups from a social perspective, we can state that merchants and later craftsmen and members of the free professions dominated among the initiators of these undertakings. The number of office clerks and factory engineers increased slowly. Workers' participation was rare. The ethnic structure, as well as professional position depended very much on education, income and free time.

